

על מחילה בלב, שתיקה והקמה

א

דעת תוס' ריש פסחים שביטול חמץ פירושו הפקר. הר"ן הקשה, שהפקר בלב אינו מועיל כי דברים שבלב אינם דברים ואם כן כיצד שנה התנא: "מבטלו בלבו ודיו", וע"ש שמפרש ענין הביטול באופן שונה.

שיטת הרשב"א בדין דברים שבלב

הרשב"א (קידושין נ) מסביר שהכלל "דברים שבלב אינם דברים" נאמר רק כאשר הדברים שבלבו סותרים את מעשיו, אבל דברים שבלב שאינם סותרים את מעשיו הם דברים. לכאורה לפ"ז הרשב"א יאפשר לבטל חמץ בלב משום שמעשיו אינם סותרים את מחשבתו. שער משפט (צח,ב) מוכיח משאלת הר"ן על תוס' שהוא חולק על הרשב"א בדין דברים שבלב, וסובר שדברים שבלב אינם דברים גם כאשר איננו עושה מעשה שסותר כמו בחמץ.

נפקא מינה ממחלוקת זו: מחילה בלב. לפי הרשב"א המחילה תפסה, ואינו יכול לחזור בו אך הר"ן יסבור שהמחילה לא תתפוס.¹

בדין טענו חיטים והודה לו בשעורים (ב"ק לה,ב), נאמרו בראשונים שלושה טעמים להסביר את דברי רבה בר נתן שהנתבע פטור מהשעורים:

א. הודאת הנתבע שחייב לו שעורים אינה הודאה, ויכול לומר משטה הייתי בך. (רמ"ה)

ב. הודאת התובע שאינו חייב לו שעורים, מכך שלא תבע את שניהם כשדיבר על אותו המקרה. (ר"ן)

ג. מחילת התובע על השעורים, הואיל ושתק לאחר שהנתבע הודה בשעורים. (רש"י ותוס')

היש"ש (בב"ק) כותב שא"א לפרש שהיתה מחילה על השעורים הואיל והוי דברים שבלב, ומחילה שבלב איננה מועילה.

¹ על מחילה בלב עיי' חקרי לב חח"מ סי' ו עפ"י ריטב"א ב"מ לד, ב ובשו"ת עטרת שלמה (הגר"ש קרליץ) סי' כב.

קצות החושן (יב,א) מביא מהרש"ל (בהגהותיו לסמ"ג), שאם בלבו היה למחול ועכשיו חוזר בו ואינו רוצה למחול, המחילה הויה מחילה, למרות שהיתה בלב (סתירה לדבריו ביש"ש לעיל, ואכמ"ל). ראייה לדבר מדין אלמנה שלא תבעה כתובתה מהיתומים במשך עשרים וחמש שנה (כתובות קד,א), אומדים את דעתה שהיא מחלה, מכאן מוכח שמחילה בלב מועילה.

ב

שיטת קצות החושן בדין דברים שבלב

ומקשה הקצות, לא מצינו שמחילה בלב הויה מחילה. וכדי לישב את הראיה מדין אלמנה, מחלק הקצות על פי מהרי"ט שאף שדברים שבלב אינם דברים, דברים שהם בלבו ובלב כל אדם הם דברים. כלומר אם הדברים שבלב ניכרים לעין כל דברים שבלב כל אדם הויה דברים, ולכן אשה שלא תבעה כתובתה במשך עשרים וחמש שנה אלו דברים שבלבו ובלב אדם כלומר גלוי לכולם שאשה זו מתכוונת למחול כתובתה. לפי זה גם בסוגיית טענו חיטים והודה לו בשעורים אומר הקצות שגלוי וידוע לכולם שהתובע מחל על השעורים, אע"פ שזוהי מחילה בלב. (יש להעיר על דברי קצוה"ח, שהרי נחלקו הראשונים מה הטעם שפטור מדמי שעורים, משמע שלא ברור לכולם שבמקרה כזה התובע מוחל ועכ"פ למ"ד שטעם הדין הוא מחילת התובע, צ"ב איך חשיב שדברים שבלבו ובלב כל אדם כאשר ראשונים אחרים אינם רואים כאן מחילה כלל!).

תרומה וקדשים

שער משפט מקשה על הרשב"א: הרשב"א ביסס דבריו (בין היתר) על כך שהפרשת תרומה מהני במחשבה ומכאן שדברים שבלב שאינם סותרים לפיו מהני. והקשה שער משפט, הרי במס' שבועות (כו,ב) מבואר שתרומה וקדשים שמהני בהם מחשבה חשיב כשני כתובים הבאים כאחד (ונחשב לכם תרומתכם; 'כל נדיב לבי') ואינם מלמדים. וא"כ כיצד רצה הרשב"א ללמוד יסודו מתרומה שמועילה בה הפרשה במחשבה?

על מנת לתרץ את קושיית שער משפט על שיטת הרשב"א מסבירים הגרנ"ט, ר' ברוך בער (ברכת שמואל ריש קידושין) ור' שמואל (ריש פסחים), שבתרומה יש שני עניינים:

1. בדרי"כ א"א לפעול חלויות וקניינים במחשבה בלבד וצריך דיבורים ומעשים. החידוש בתרומה ובקדשים שמועילה מחשבה ליצירת חלות.

2. בתרומה ובקדשים דברים שבלב הוי דברים.

מהגמי בשבועות עולה, שאין ללמוד מתרומה וקדשים לכל התורה כולה, כי הם שני כתובים ואינם מלמדים. אין הכרח שכתובים אלו נחשבים לשני כתובים שאינם מלמדים ביחס לשני הדינים הנ"ל. י"ל שאינם מלמדים שאפשר יהיה לעשות חליות במחשבה, אך לכך שדברים שבלב ייחשבו לדברים - כל עוד שאינם סותרים לפיו (ונפ"מ לביטול מקח וכדומה, דהיינו לגרום לדינים אך לא לחליות), יש ללמוד מתרומה. (ר"ל דשני כתובים אינם מלמדים הואיל והתורה כתבה שניהם להורות שאין כאן בנין אב לכל התורה, אך בנידון דידן ייתכן והלכה אחת מתוך שני החידושים שבתרומה אכן תִּלְמַד למקומות אחרים).

שער משפט לא למד כך ברשב"א, שהרי כתב שלרשב"א גם בחמץ, דברים שבלב יועילו. ולכן, לדעתו, הרשב"א בהחלט יכול לסבור שביטול חמץ ענינו הפקר ואעפ"כ 'מבטלו בלבו ודיו'. והנה על פי ביאור האחרונים הנ"ל בדברי הרשב"א עולה שדברים שבלב הם דברים רק כאשר אינם באים ליצור חלות חדשה והרי הפקר היא יצירת חלות חדשה.

וע"כ נצטרך לפרש מחלוקת האחרונים אי מהני מחילה בלב באופן אחר מהצעת שער משפט. וי"ל שתלוי אם מחילה הוי הקנאה או סילוק וכפי שחקר המחנ"א.

ובחקירה זו תלה המחנ"א שתי נפ"מ: אי מהני מחילה בע"כ של הנמחל וכן אי מהני מחילה לקטן וצ"ל שהסובר שמהני מחילה בלב ס"ל שמחילה אינה חלות חדשה אלא סילוק בלבד. ועי' מחנ"א (זכיה מהפקר סו"ס יא) שא"א לחזור ממחילה אפילו תוכד"ד כי אינה קנין ומעת שיצא מפיו זכה בו חבירו.

ג

הסבר שיטת הר"ן על פי דברי הרשב"א

סיוע להצעה הנ"ל לצמצום מחלוקת הר"ן והרשב"א² (דלא כשער משפט) ניתן להביא מנדרים עט, דאיתא התם דקיום בלב הוי קיום. ומבאר הר"ן שלומדים זאת מכך שבכוחה של שתיקה ביום שומעו לקיים את הנדר, וז"ל:

דכיון שעבר יום שמיעה ולא הפר גלי אדעתיה שהוא רוצה בקיומו של נדר.

² העירוני שהר"ן בקידושין הביא דברי הרשב"א ולא נראה שחולק עליהם.

והקשה רע"א בגליון הש"ס, דמה שאמרנו שדברים שבלב אינם דברים, הוא רק כאשר א"א לדעת מה כוונתו, אבל כאשר הדברים מוכחים כגון מי ששתק כל היום, הדברים הם בלבו ובלב כל אדם. אבל מי שקיים בלבו אין לנו שום הוכחה שהוא קיים ואלו ככל דברים שבלב שאינם מועילים. אם כן, איך למד הר"ן מדברים שבלב (שהם בלב כל אדם) להקמה שהיא רק בלבו.

האחיעזר (יו"ד יט, ג וכיוצ"ב ביונת אלם), מתרץ שהשוואה שעשה הר"ן בין שתיקה ביום שומעו להקמה היא רק כדי ללמוד שלהקמת נדר אין צורך בדיבור (לעומת נדר³). לגבי העובדה שניתן להקים בלב, אין צורך בלימוד מיוחד כי הר"ן סובר כהרשב"א שדברים שבלב שאינם סותרים את פיו הינם דברים. (האחיעזר מרחיב לבאר את דעת הרשב"א ע"ש). ממילא יוצא שהר"ן סובר כהרשב"א.

ד

הקמה - יצירת חלות או ויתור על זכות ההפרה?

על פי זה נצטרך לומר שהקמה איננה החלת חלות. שהרי על פי הסבר הגרנ"ט ודעימיה כל דברי הרשב"א הם רק בדברים שאינם צריכים להחלת חלות. (כאמור, שער משפט לא למד כך אלא גם בהחלת חלות אמר הרשב"א את דבריו). אם נאמר שהקמת נדר היא חלות אי אפשר לומר את תירוץ האחיעזר לקושיית רע"א על הר"ן על פי הרשב"א.

מדוע היתה הו"א שכמו שנדר צריך דיבור גם הקמה צריכה דיבור? בגמ' בדף סט בעי רבא: יש שאלה בהקם או אין שאלה בהקם? את"ל יש שאלה בהקם, יש שאלה בהפר או אין שאלה בהפר? ת"ש, דא"ר יוחנן: נשאלין על ההקם, ואין נשאלין על ההפר.

מתלבטת הגמ' האם ניתן להישאל על ההקמה. הרא"ש (והר"ן בסגנון דומה) כתב שהואיל והקמה היא מעין נדר יש סברא לומר שאפשר לישאל עליה. ולכן הר"ן היה צריך לומר מדוע הקמה היא לא לגמרי עומדת בגדרים של נדר

³ אמנם לא נתפרש בש"ס בהדיא שצריך דיבור בנדר. לגבי שבועה נזכר בתורה ביטוי שפתיים ואיתא בש"ס: "אמר שמואל גמר בלבו צריך להוציא בשפתיו" (שבועות כו, ב), אך הראשונים כתבו כן אף ביחס לנדר, עיי' פירוש הרא"ש נדרים סב, ב ד"ה שלא נתכוין: ...ובנדר בעינן שיוציא בשפתיו כדכתיב כל היוצא מפיו יעשה כו'. וכן הוא בפירוש הרא"ש ריש נדרים ד"ה האומר לחבירו מודר אני ממך.

והיא איננה צריכה דיבור. ולפי"ז היה נראה שיש בהקמה ענין של חלות וכנדר עצמו.

נחלקו ראשונים ובעקבותם המחבר והרמ"א (רלד, כג) האם אשה יכולה להישאל על נדר לאחר הקמה:

דעת המחבר: בעל שקיים נדרי אשתו, והלכה לפני שלשה הדיוטות והתירו לה, מותר. וכן פסק הש"ך לדינא.

ודעת הרמ"א: וי"א דאין חכם או ג' הדיוטות יכולין להתיר אחר הקמה של בעל. [הנ"כ מביאים הוכחות לכאן ולכאן].

במאי קמיפלגי? הקה"י לנדריים ועוד אחרונים תולים מחלוקת זו בחקירה מהי הקמה. אפשר להבין שהקמה היא איבוד יכולת ההפרה, והנדר נשאר בעינו, ולכן חכם מתיר נדר לאחר הקמה ככל נדר אחר. ואפשר לומר שהקמה היא חיזוק הנדר והנדר כעת 'אליס' ולכן לא ניתן להישאל על נדר כזה.

מעתה נצטרך לומר שהאחיעזר המובא לעיל צועד בדרכו העקרונית של הב"י הסבור שהקמה איננה החלת חלות, ובכך מתרץ את דברי הר"ן (שלומד על קיום בלב משתיקה ביום שמעו) ע"פ הרשב"א (שדברים שבלב שאינם סותרים לפיו הוי דברים). כי ניתן לאבד זכות על פי דברים שבלב. (ולפי זה צריך לומר שמחילה היא סילוק ולא החלת חלות וכנ"ל).

יש להעיר שייתכן ואף אם נסבור שנדר שהוקם חשיב אליס, ייתכן ותועיל שאלה לחכם על הנדר, הואיל וחכם עוקר הנדר למפרע, יש לומר ששוב אין את מה להקים (קה"י שם).

האם שתיקה כהקמה?

רבא דן (נדריים סט) האם ניתן להישאל על הקמה. ונחלקו הראשונים, האם מדובר ביום שומעו, או שניתן להישאל על ההקמה גם אחרי יום שומעו:

הר"ן סובר שמדובר ביום שומעו, שהרי אם עבר כבר יום שומעו א"א להפר שהרי לא גרע משתיקה.

הטור (רלד, מט וכן בשו"ע שם) לעומתו כותב, שאפשר לישאל על ההקמה גם שלא ביום שומעו, שהרי הוא כמו מי שלא ידע שאפשר לישאל על ההפר.

וצריך באור במאי פליגי?⁴

נראה שהר"ן סובר כשו"ע הנ"ל (שנשאלים על נדר לאחר הקמתו), שהרי אם הוא סובר כהרמ"א על פי הסבר הקה"י, יש נפק"מ לישאל על ההקם גם לאחר יום שומעו, שהרי לפני שהבעל נשאל על ההקם חכם אינו יכול להתיר את הנדר, אך אם הבעל ישאל על ההקם הנדר יחזור להיות נדר בכוח רגיל, והאשה תוכל ללכת ולישאל אצל חכם.

הרש"ש בדף סט מעיר על הר"ן בכתובות (דף לב מדפי הרי"ף) שאומר שאין נשאלים על שתיקה. ומקשה הרש"ש, וכי מה בין שתיקה להקמה, הרי ע"י שתיקה מוכח שהקים - "הקים אותם כי החריש לה ביום שומעו".

כיוצא בזה הקשה הרש"ש על המשנה נדרים סו, א. דאיתא התם: הפר האב ולא הפר הבעל ולא הפר האב אינו מופר ואין צריך לומר שקיים אחד מהם. ובמיוחס לרש"י כתב: "הפר האב ביום שמעו ולא הפר הבעל אלא שתק מעת לעת" וקשה דשתיקה ביום שמעו כקיום הוא ומאי קתני סיפא ואין צריך לומר שקיים אחד מהם. וכן נראה מלשון הרא"ש בפירושו למשנה שם דשתיקה ביום שמעו לא חשיב הקמה, והקשה הרש"ש דע"כ חשיב קיום דמקרא מלא הוא 'הקים אותם כי החריש לה ביום שמעו'.

מהרש"ש רואים שהבין ששתיקה והקמה הם ביטול זכות ההפרה ואינם פועלות כלום בנדר. אבל ע"מ להסביר את הר"ן יש לחלק ולומר ששתיקה היא הקמה הפועלת מאליה והיא איבוד זכות ההפרה. ואילו הקמה שאדם מקים בפועל, יש בה מרכיב חזק יותר, הבעל מאלים את הנדר - "הוא נתן אצבע בין שיניה" (כתובות עב).

אך אם כנים הדברים, צ"ע טובא במש"כ הר"ן בדף עט, שניתן להסיק שקיום בלב מהני, מדין שתיקה ביום שומעו. והרי אלו שני דינים שונים.

הקמה - חלות

עוד יש להוכיח כנ"ל, שבהקמה יש חלות מסויים כי אם נאמר שקיום איננו אלא סילוק וויתור על זכות הפרה ולא יצירת חלות, מה שייך ב"קיים ליכי קיים ליכי" ונשאל על הראשונה שהשניה תחול (כלשון הגמרא נדרים סט)? נראה מכאן, שהקמה עצמה עושה חלות.

⁴ ע"י דברי רע"א בשו"ת (קמא מח) שתמה על הטור מדוע לא הביא דין זה בשם אביו רא"ש.

ה

שיטת הרמב"ם בקיים ומופר ליכי

איתא בנדרים סט : בעי רבא : קיים ומופר ליכי מהו? ומוכיחה הגמ' מדינו של רבה שכל שאינו בזה אחר זה, אפילו בבת אחת נמי לא ונחלקו הראשנים מה מסקנת הגמרא :

לדעת הר"ן הנדר עומד בעינו, כמו במקדש שתי אחיות שאף אחת מהן איננה מקודשת, ואין כאן לא הקמה ולא הפרה.

לדעת הרמב"ם (נדרים יג, כב) הנדר מוקם.

הסבר הגר"ח

עיי ר"ן, רדב"ז וכס"מ שהתקשו בדברי הרמב"ם הנ"ל.

ובאר ר' חיים (בספר), בקידושי אשה שתי החלויות סותרות זו את זו. רק עם הבעיה היא דינית א"א שיחולו ביחד. אם הבעיה נובעת מהמציאות אפשר שיחולו יחד למרות שא"א שיחולו בזה אחר זה, לדוגמא בעלמא - ראובן שמכר שדה לשמעון ואח"כ שב ומכר אותה ללוי, המכירה ללוי איננה חלה, אבל ניתן למכור בבת אחת לשמעון וללוי. הפרה אינה יכולה לבוא אחרי הקמה מבחינה דינית. הקמה יכולה לבוא אחרי הפרה מבחינה דינית, אלא שא"א להחיל הקמה מבחינה מציאותית כי כבר אין כאן נדר, ולכן כאשר יהיו שניהם יחד, תישאר ההקמה שהיא יכולה לחול. (וע"ש בהגדרת מחלוקת הרמב"ם והר"ן).

יסוד דברי הגר"ח לחלק בדינו של רבה דכל שבזה אחר זה אינו אלא בעיכוב דיני ולא בעיכוב מציאותי, מצינו בתוס' בגיטין מב :

"ונראה לרבינו שמואל דרבה לטעמיה דאית ליה בפ' שני דקידושין (דף נב), ובמי שהוציאוהו (עירובין נא) כל שאין בזה אחר זה אפי' בבת אחת אינו ובזה אחר זה לא קנה כיון דשייר ולא דמי לשיחרר חציו ומכר חציו דהתם הוי בזה אחר זה אם מכר חציו תחילה וקצת קשה לפירושו דאם כן כי אמר כולו נמי לא ליקני בבת אחת כיון דבזה אחר זה שני לא קני כמו במקדש שתי אחיות דאינן מקודשות כיון דבזה אחר זה לא תפסי קדושין בשניה אלא ודאי לא שייך כל שאינו בזה אחר זה אלא היכא שהראשון מונע את השני מלחול כמו בשתי אחיות שמונעים קידושי הראשונה מלחול קידושי שניה אבל הכא הא דלא קני שני בזה אחר זה לאו משום דלא חזי לקנות אלא משום דכבר

נסתלק הנותן ואין לו בהן כלום מידי דהוה אנותן כל נכסיו לשנים וכתב לכל א' נכסיי נתונין לך במתנה וזיכה להן בבת אחת דקנו כל הנכסים".⁵

ושואל העולם על הגר"ח, שהרי בגמ' בקידושין הובא נידון של מרבה מעשרותיו, והשוו לדברי רבה דכל שאינו בזה אחר זה וכו' ושם זה ענין של מציאות - שלאחר תיקון הכרי - שוב א"א לעשר עוד? וע"כ צ"ל שבמרבה מעשרות יש גם מניעה דינית ולא רק מצד המציאות (בשם הגרי"ז).

וכך יש להבין דברי תוס' בכורות ט,א. דתנן התם חמורה שלא ביכרה וילדה שני זכרים נותן טלה אחד לכהן ובגמ' א"ר ירמיה דמתני' דלא כריה"ג דס"ל אפשר לצמצם דלשיטתו תרוייהו קדשי ואביי ס"ל שאף לריה"ג רק אחד קדוש (דנתמעט מקרא). והקשה תוס' לאביי דמתני' אתיא כריה"ג ונותן טלה אחד לכהן נימא כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת נמי לא ולא יקדש לא זה ולא זה? ולכאורה קושייתם סותרת להנחה הנ"ל כי כאן החסרון אינו חסרון דיני - לכאורה - אלא חסרון מציאותי דכל שיצא ראשון תו הבא אחריו לא מיקרי פטר רחם. וליישב י"ל בהקם הערה נוספת, דתוס' הקשו דוקא לאביי (ועי' רשב"א ביקידושין דאביי פליג אטעמא דרבה) ומדוע לא הקשו לר' ירמיה דס"ל לריה"ג דשניהם קדושים? וע"כ צ"ל דר' ירמיה אינו ענין לכללא דרבה הואיל ואי חלות קדושה על שני פטרי החמור בזה אחר זה הוא ענין מציאותי שפיר מצי לחול בבת אחת, אך לאביי דיליף מקרא דאפילו בבת אחת קדושה אינה חלה על שניהם הוי גזה"כ ולא רק ענין של מציאות ולכן שפיר הקשה תוס' דכל שבזה אחר זה לא חל נימא דבבת אחת נמי לא חל ודוק.

1

הסבר האור שמח

האור שמח (שם, פ"ג) מתרץ דברי הרמב"ם באופן אחר. הואיל וכל שאינו בזה אחר זה בבת אחת נמי לא, הדיבור של ההקמה והדיבור של ההפרה התבטלו, וממילא נשארה הקמה והפרה בלב. והואיל והפרה בלב לא מהני חלה ההקמה.

⁵ יעויין תוס' ר"ד (קידושין דף ג) שואל על דין אין איסור חל על איסור, הרי אם יבואו שני האסורים בבת אחת - יחולו. והרי כל שאינו בזה אחר זה, אינו בבת אחת, ע"ש ואכמ"ל.

יש להעיר על דברי האור שמח, שהרי ייתכן אותו אדם גם חשב להקים ולהפר כאחד, וכמו שא"א לחתוך את הדיבור, א"א לאחזו בהקמה ולהתעלם מההפרה. בלשון אחר: ייתכן ולא היתה כאן כונה להקמה אלא כונה להקמה והפרה כאחד ואף אם הקמה בלב מהני כאן חסר בכונתו.

האור שמח עצמו חוזר בו ואומר שכל שחשב להוציא בפיו לא מועיל מחשבת הלב, (כמבואר בטו"א ר"ה ח) שמי שחשב להפריש תרומה ואמר מעשר, לא תועיל ההפרשה שבלבו.

ז

הסברי הגר"ח שמואלביץ

ר' חיים שמואלביץ,⁶ דוחה את ניסיון התירוץ של האור שמח, שהרי אם קידש שתי אחיות בקידושי כסף ולאחת מהן מסר אף שטר קידושין פשיטא שלא תתקדש. לא נאמר שהכסף ביטל הכסף ונשארו קידושי שטר. הכא נמי הקמה בפה ובלב הם חלות הסותרת להפרה בפה.

ר' חיים שמואלביץ דוחה אף את דברי הגר"ח. הרמב"ם סובר (מובא בר"ן בדף סז) שאם אחד הפר נדר והשני קיים (אב ובעל) וחזר המקיים ונשאל על הקמתו המפר אינו יכול להפר שנית כי אין הפרה לאחר הפרה (ע"ש בר"ן דלרמב"ם הפרה ראשונה בטלה כששני קיים). לפי זה ניתן לומר שהקמה לא חלה לאחר הפרה כי האמירה הראשונה של הבעל ביחס לנדר היא המכרעת.⁷ אם כן, ההקמה איננה יכולה לחול על בסיס ההפרה גם מבחינה מציאותית וגם מבחינה דינית. לפי זה יעבוד הכלל של כל שאינו וכו'. ולכן גם תירוץ הגר"ח צ"ב.

ר' חיים שמואלביץ באר את פסק הרמב"ם בשני אופנים: אופן ראשון - אף אם נאמר שמצד כללא דרבה ההקמה וההפרה נתבטלו, מ"מ אין בכך חסרון בהחלטת ההקמה וההפרה, וחשיב שנתבטל מכח דין/דבר צדדי וממילא נשאר הנדר בתקפו.⁸

⁶ ספר הזכרון עמ' קפה ואילך.

⁷ ברור שלא נאמר כן בכל ענין. למשל: לרבי נתן הפרה קודם שחל הנדר (דף צ) או הפרה לרבנן (דף עה) קודם שנדרה, בכה"ג לא מיקרי הפרה כלל.

⁸ לפי"ז דלא חשיב נדר שהוקם אלא שהבעל איבד זכות ההפרה תוכל האשה להשאל אצל חכם אף לסוברים שלאחר הקמה לא מהני התרת חכם.

אופן שני - הקמה איננה יצירת חלות אלא שחידשה תורה שאם לבעל יש רצון שהנדר יתקיים שוב אינו יכול להפר. בדברים שנפעלים על ידי הרצון (בלבד) לא שייך לומר שהדברים שבלב אינם דברים, כי כל צורך התורה בקיום הוא בלב, שיראה שרוצה בקיום הנדר. כך בביטול חמץ על פי הסבר הר"ן דרשו חכמים בדיקה, כי הדבר תלוי במחשבותיהם של בני אדם ואין ליבותן שווים. שואל שם רע"א מדוע? הרי הוא מבטל בפיו ולא אכפת לי מה חושב בלבו? אלא שדברים שהם תלויים רק במחשבת הלב ללא כוונת חלות בלב, העיקר היא מחשבת הלב.⁹

בכלל דכל שאינו בזה אחר זה חידש רבה דאף שבב"א עדיין אין חלות כלל שביכולתה למנוע חלות אחרת, מ"מ בכח מעשה אחד למנוע ממעשה אחר כח ליצור חלות, ולכן כל שהחלות איננה נפעלת ע"י האדם אלא 'מאליה' שוב לא שייך לכאן כללא דרבה. (וכעין דברי התור"י הנ"ל, שלא שייך דין דכל שאינו בזה אחר זה באיסורים דחלים בבת אחת וכתב התור"י דבאיסורים חלים ללא מעשה אלא מאליהם ודוק).

לפי זה, יש לדחות את דחיית האור שמח! כי בתרומה יש יצירת חלות ומהני במחשבה, אבל הקמה איננה יוצרת שום חלות אלא רק מחשבה בלב. ולכן סברת הטו"א שבמקום שמתכוין להוציא בשפתיו לא מהני כונת הלב, אינה אלא בתרומה וכדומה דשם הרצון אינו פועל אלא מחשבתו (כמחשבה להקנות) ולכן כל שכיון להוציא בשפתיו לא נאמר שחל על ידי מחשבתו כי חסרה כונה שהמחשבה תפעל.

לפי זה יוצא שהקמה איננה החלת חלות כלל, אלא שבהקמה הבעל מגלה שחפץ בקיום הנדר. אם כן המהלך בו חילקנו בין הקמה לשתיקה לא יועיל ונצטרך למצוא תירוץ אחר לשאלת הרש"ש. (אמנם למהלך זה של הגר"ח שמואלביץ לפיו אין בהקמה אלא רצון בלבד לא הבנתי מה שייך שאלה על הקמה?)

⁹ עפ"י ניתן לבאר שמחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן (נדריים עב,ב) אי מהני שליח היינו בהפרה בלבד אבל להקמה פשיטא שלא מועיל שליח דלא שייך שליחות לדבר שכל כולו רצון. ובזה אי"ש קושיית העולם על הבי"י (יו"ד רלד) שר"ל שהטור נקט להלכה שאין שליח להפרה מכח ספק וספיקא דאורייתא לחומרא. והדבר צ"ב, דבשלמא בשליחות להפרה שפיר י"ל דאזלינן לחומרא ולא מהני, אבל אם אין שליח להקמה הוי לקולא? ונאמרו יישובים שונים לקושיא זו ולדברי הגר"ח שמואלביץ לק"מ.

חילוק נוסף בין שתיקה להקמה

ליישוב הערת הרש"ש הנ"ל, מה בין שתיקה להקמה, שעל שתיקה לא מהני שאלה ועל הקמה אפשר להשאל, כתב הקה"י שהסיבה שא"א להישאל על שתיקה, הואיל ושתיקה בטעות הויא שתיקה, והתרת חכם מבוססת על טעות בנדר (ולכן לב"ש לא נשאלים על ההקדש כי הם סוברים שהקדש בטעות הוי הקדש).

ח

הלבוש - על הקמה בלב אי אפשר להשאל

עוד אפשר לתרץ את קושיות הרש"ש ע"פ ההקדמה הבאה:

לעיל הובאה מחלוקת בשאלה: האם חכם מתיר נדר לאחר הקמת הבעל? ונחלקו בכך המחבר והרמ"א. לאחר הבאת י"א שחכם אינו מתיר לאחר הקמה הוסיף הרמ"א בשם מהרי"ק (שרש נ) שאם הבעל החריש לה יכול חכם להתיר. מדברי מהרי"ק עולה שאף אם נאמר שהקמת בעל מאלמת הנדר (וכנ"ל מהקה"י) בשתיקת הבעל לא אמרינן הכי, אלא שבחלוף יום שמעו איבד הבעל את זכות ההפרה.¹⁰

אמנם בתשובת מהרי"ק הנ"ל נטה מתחילה לומר ש"אין נראה בעיני לחלק כל כך בין קיום להחרש דדא ודא קיום הנדר הוא", אלא שלבסוף כתב: "ומכל מקום מאחר שכבר פשט המנהג שהחכם מתיר אחר החרש הבעל שמא יש לחלק בין החרש לקיום נלע"ד נכון וישר שישאל הבעל על ההקם ונמצא כאלו לא קיים ואח"כ תשאל היא על נדרה אשר שוו רוב הפוסקים בלי ספק שהחכם יכול להתיר".

וצ"ב מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר בחילוק בין שתיקה להקמה. ובפרט שהביא לעיל מיניה מדברי הראשונים "שאין קיומו עושה כלום בנדרה אלא שעושה כנדר אלמנה וגרושה אשר אין לה קצין שוטר ומושל על נדרה וכו'". לכן נראה לפרש חילוקו על פי דברי הלבוש (רלד, ו). הרמב"ם סובר שבנערה המאורסה שמפירים נדריה בשותפות, אם קיים האחד וחזר ונשאל על ההקמה אינו יכול להפר ביחד עם השני. ומחדש הלבוש שאפי' בו ביום איננו יכול לחזור ולהפר בשותפות, שרק אם ההפרה תלויה בו לבדו, יכול

¹⁰ לעיין היטב בשו"ע יו"ד רלד, כג ובש"ך ס"ק לט ובהגהות רע"א.

לישאל על ההקמה, אבל אם מפריים בשותפות, יש לחשוש שאחד הקים בלב, ועל הקמה בלב א"א להשאל וז"ל:

אם קיים האחד, אפילו חזר ונשאל על ההקמה אינו יכול להפר עם השני. ונראה לי אפילו נשאל על ההקמה בו ביום של שמיעת שניהם אינו יכול שוב להפר עם השני, אף על גב דאמרינן לקמן סעיף מט דהמקיים נשאל ומיפר, היינו כשהפרה תלויה בו לבדו, אבל הכא שההפרה תלויה בשניהם מיד שקיים אחד מהם השני לא העלה על דעתו להפר, כיון שידע שלא יהיה בה ממש והוי כאילו קיימו במחשבתו, ואמרינן לקמן סעיף מא דקיום המחשבה מהני לגבי דידיה. וליכא למימר שישאל גם כן על הקמתו, דהא לא נדר כלום והתורה אמרה לא יחל דברו, אבל אחרים מוחלין, דברו משמע ולא מחשבתו. כן נראה לי טעמא ודוק.

על פי זה אפשר לחלק, שעל הקמה בפה דדמיה לנדר, אפשר לישאל עליה. אבל על הקמה בלב כמו שתיקה א"א להישאל.

אמנם לפי זה יוצא שא"א להישאל על הקדש בלב (ואכן כן כתב בספר גור אריה יהודה). אבל יותר קשה, שלפי הנ"ל יוצא שא"א להישאל על תרומה שהופרשה בלב, וזה קשה מגמ' בפסחים מו.ב. דאיתא התם בבאור מחלוקת התנאים אודות המפריש חלה בטומאה ביו"ט של פסח אי הוי חמץ שמוזהרים עליו:

והכא בהואיל קמיפלגי. דרבי אליעזר סבר: אמרינן הואיל ואי בעי איתשיל עלה ממוניה הוא. ורבי יהושע סבר: לא אמרינן הואיל.

מבואר שלרבי אליעזר אין להפריש בטומאה בגלל איסור ב"י, ואם כל סברתו היא 'אי בעי איתשיל' היה לרבי אליעזר להנחות להפריש באופן שא"א להישאל. ולנ"ל ניתן היה לומר להפריש במחשבה ושוב לא מהני שאלה, ומכאן נראה שאין הפרשה שליתא בשאלה וצ"ע.¹¹

¹¹ באופן דומה הוכיחו בשו"ת עונג יו"ט ובשו"ת באר יצחק שמועילה שאלה על הפרשת שלח. ושניהם הוכיחו מגמ' זו שלא תמצא הפרשה דליתא בשאלה.

ט

הקמה ושתיקה - שתי הלכות

דברי הר"ן עדיין טעונים באור. בפשטות הר"ן יודה שיש שני סוגי שתיקה. יש שתיקה ביום שמעו שמשמעותה שבסוף היום איבד הבעל את זכות ההפרה שהיתה לו, הזמן חלף ועבר לו. ויש שתיקה שפועלת כהקמה.

בדעת הר"ן מוכרחים, לכאורה, לומר שיש שני סוגי שתיקה והדבר מוכרח, שכן בגמ' הסתפקו ולהלכה נפסק שהשותק על מנת למיקט הוא שתיקה. האם שתיקה זו מתפרשת כהקמה? האם יש הכרח לפרש כך כונתו? אדרבא מסתבר שכל כונתו - כפי שהעידו עליו - 'למיקט' בלבד. שותק על מנת למיקט מהני, כי בעקבות השתיקה איבד הבעל זכות ההפרה, אך מנין שיש בשתיקה גם הקמה? ובמילים אחרות מנין לר"ן שני דינים בשתיקה (דין אחד - איבוד זכות הפרה; דין שני - הקמה)? הוכחת הר"ן שהקמה בשתיקה מהני משתיקה ביום שמעו מבוססת, בהכרח, על שתיקה שיוצרת הקמה ולא משותק על מנת למיקט.

באחרונים שתי מגמות בהסבר הדבר.

האפיקי ים (סימן יז) סבור, שגזרת הכתוב היא שיכולת ההפרה מוגבלת בזמן. גם מי שגירש את אשתו, איבד את יכולת ההפרה ברגע שחלף יום שמעו. גם מי שהקים את הנדר וישאל על הנדר למחרת, לחלק מן הראשונים אינו יכול לחזור ולהפר את נדר אשתו, מכיוון שחלף יום שמעו. וכך גם בשותק על מנת למיקט אין לומר שהתכוין להקים.

אמנם, בעקבות הלכה זו נוצרת הלכה נוספת, שמי שיודע את ההשלכות של השתיקה ושותק, מגלה בכך שהוא מתכוין להקים את הנדר.

ומוסיף האפיקי ים שיש סימוכין לחידוש הנ"ל בפסוקים עצמם:

מצד אחד נאמר שאם הבעל חריש לה - "וקמו נדריה וכו'". אך בהמשך הפרשה נאמר: "ואם חרש יחריש לה... והקים את כל נדריה וכו' הקים אתם כי חריש לה ביום שמעו". הרי שפעם אחת נאמר, שבעקבות שתיקה הנדרים 'קמו' ופעם אחרת נאמר שהבעל (בשתיקתו) הקים הנדרים. אף לאחר הלימוד מן הפסוקים יודה האפיקי ים שיש שתיקה שאינה הקמה. השותק

על מנת למיקט אינו כמקים את הנדר, אלא שאיבד את זכותו להפר את הנדר.¹²

כיוון אחר בביאור דברי הר"ן (נדריס עט), שהקמה שבלב נלמדת משתיקה ביום שמעו, עולה מדברי הדבר אברהם והחזון יחזקאל (תוספתא פרק ז):

במשנה פרק נערה המאורסה איתא: "נדרה עם חשכה (נדרה בשבת סמוך לחשכה) מפר עד שלא תחשך (מפר לה נדרה בשבת אפילו שלא לצורך שבת) שאם לא הפר וחשכה אינו יכול להפרי".

וצ"ב לר"ן שסובר שאם החריש לה ביום שמעו שוב אינו מפר כי מוכח שרצה להקים, ולא בגלל שמשך הזמן שהתורה נתנה להפריה הא יום אחד בלבד, בנדון דידן, אילו לא היו מפירים בשבת אין מכאן הוכחה כלל שרצונו להקים (ומדוע שתיקה זו לא תחשב כשותק ע"מ למיקט)? הר"ן כתב (ד"ה ואמאי): "אלא ודאי משמע דכל שתיקה מקיימת".

ובאר החזון יחזקאל (עמ' 72), שיסוד הדין דלאחר יום שמעו אין הבעל מפר הוא משום שיש בשתיקה בכל יום שמעו גילוי דעתו שרוצה בקיום הנדר. ועל גבי הבנה זו חקקה התורה ש"יום שמעו" הוא זמן מוגבל להפרתו. ואם נמנע מלהפר באופן שאין בשתיקתו גילוי דעת על רצונו להקים, אעפ"כ שוב אינו מפר.¹³

לפנינו גישה הפוכה מגישת האפיקי ים. לאפיקי ים יום שמעו ענינו משך זמן שנתנה תורה להפריה, ועל גביו נצמח צד של הקמה. לרב אברמסקי איפכא - עיקר ענין יום שמעו - ששתיקה במשך זמן זה מוכיחה על כונה להקים אלא שגזרה תורה במעין 'לא פלוג' שכל שעבר יום שמעו, אף אם לא נוצרה הוכחה לכונת הקמה, שוב לא יוכל להפר.¹⁴

¹² ע"ש באפיקי ים שכתב ליישב קושיית רע"א בגליון הש"ס.

¹³ כמשל להלכה כעין זו כותב הרב אברמסקי כך: כל הנודרת על דעת בעלה נודרת (מימרא דרב פנחס), וגם הנודרת ומפרשת שהנדר לא יהיה על דעת בעלה, בעלה מפר את נדרה (ריטב"א). על יסוד הסברה שכל הנודרת על דעת בעלה נודרת חקקה התורה עקרון שהבעל מפר את נדרי אשתו. החוק קבוע גם במקרה שבו האשה באופן חריג אינה נודרת על דעת בעלה, ועדיין תתכנה נפ"מ מסברת 'כל הנודרת'.

¹⁴ לכאורה יש לעיין בעיקר קושיית רע"א. רע"א תפס ששתיקה ביום שמעו מתפרשת כהקמה, ופירוש זה כה גלוי הוא עד דהוי דברים שבלבו ובלב כל אדם. והרי לפי הנכתב בפנים הכרח זה צ"ב, הרי שתיקה יכולה אף להתפרש כשתיקה על מנת למיקט? האם יש אפשרות לקבוע שיש לפנינו דברים שבלבו ובלב כל אדם? ולפי"ז קושיית רע"א מעיקרא ליתא. וצ"ב.

דברים שבלבו ובלב כל אדם - אם ניכר בזמן מסויים

הדבר אברהם (ח"ב סו"ס יד) העלה סברא חדשה: דברים שבלבו ובלב כל אדם הם דברים רק כשיש זמן מסויים בהם ניכר שיש כאן דברים. אך אם מתבססים על אומדנא כללית שהיתה כונה מסויימת (לא חשיב דברים שבלבו ובלב כל אדם. עפ"י הנחה זו מיושבת קושיית רע"א בנדריים עט. שתיקה כל יום שמעו אינה עדיפה על פני הקמה בלב ואין לומר שבשתיקה ביום שמעו הוי בלבו ובלב כל אדם כי אין רגע מסויים עליו ניתן לומר שהיתה הקמה. ובלשון הדבר אברהם:

די"ל דהא דמהני בדברים שבלב אומדנא דמוכח הוא דוקא אם בשעה שהוא חושב בלבו יש לנו אז האומדנא ומוכח וגלוי לכל שחישב עכשיו כן, דכיון שהאומדנא מוכיחה ומשלימה את המחשבה שבלב נעשית אותה מחשבה כדיבור, אבל אם בשעת מחשבתו אין אומדנא אלא דאח"כ תהא אומדנא שחשב כן מקודם לא מהני, דבשעת מחשבתו אין הוכחה ולא נעשית אז כדיבור ובשעת הוכחה אין מחשבה שתתפוס בה אז האומדנא למשווי לה כדיבור. וא"כ אין לדון בשתיקה דיום שמעו משום אומדנא דמוכח שהרי לא יתברר לן לעולם בדיוק השעה שבה הוא מקיים בלבו את הנדר שתחול עלה האומדנא, דעד שלא עבר כל היום אין הוכחה שקיים דאפשר שיפר עוד או יקיים בסוף היום, וכשיבוא רגע האחרון מן היום נמי ליכא אז אומדנא דבהיא שעתא מקיים דאפשר דקיים כבר קודם לכן ועכשיו אינו חושב שום קיום של נדר, אלא דלבתר שיעבור כל היום יש אומדנא דודאי קיים באיזה רגע שיהי' במשך היום שעבר, וזה הוי אומדנא למפרע בשעה שאינו חושב בלבו וי"ל דלא מהני כנ"ל, וא"כ נשאר רק דברים שבלב גרידא ומוכח שפיר דקיום בלב מהני.¹⁵

מעתה, יש לחזור ולעיין בדברי היש"ש וקצוה"ח בנוגע למחילה בלב. שוב ניתן להסיק שמחילה בלב מהני מהדין שאלמנה שלא תבעה כתובתה עשרים וחמש שנה מחלה. אין לדחות שהוי דברים שבלבו ובלב כל אדם שכן

¹⁵ בראשית הדברים הובאו דברי הר"ן פ"ק דפסחים דביטול אינו הפקר ומוכח כן מכך שמהני ביטול בלב. ולכאורה יש להקשות דאומדנא דמוכח הוא שמתכוין להפקיר על מנת להינצל מאיסור והוי כדברים שבלבו ובלב כל אדם. ולני"ל אי"ש (כ"כ הדב"א שם). וצ"ב משבת יח, ב"ב דאדם מצווה על שביתת כלים ולגבי הדלקת הנר 'דמפקר להו אפקורי', ובתוס' שם: 'דמסתמא אפקרה להו', ובתוס' ב"מ ל,ב איתא "אנן סהדי דמפקר להו בלבו שלא יעשה איסור שביתת כלים".

האומדנא היא ממשך הזמן אך לא קיימת נקודת זמן מסויימת שבה הדברים שבלב היו ניכרים כדברים שבלבו ובלב כל אדם. אלא שהדבר אברהם סיים שעיקר חידושי מילתא חדתא היא וצריך ראייה לזה.